

NEDERLANDS TIJDSCHRIFT VOOR VELDBIOLOGIE
OPGERICHT DOOR E. HEIMANS, J. JASPERS jr EN JAC. P. THIJSSE

Om het behoud van de Havik

M. F. I. J. BIJLEVELD.

(Wereld Natuur Fonds - RIVON)

Reeds de door H. J. Slijper (5) verstrekte gegevens vermelden een geduchte achteruitgang van de Havik als broedvogel in Nederland sinds het begin der vijftiger jaren. Er zouden in 1959 en 1960 ca. 80 paren gebroed hebben. Een steekproefsgewijze gehouden onderzoek van het RIVON leerde, dat deze toestand in 1963 aanzienlijk verslechterd was. In dit jaar zouden nog slechts een 20 paar Haviken gebroed hebben (4).

Door deze situatie lag het voor de hand te trachten tot een aantal extra beschermende maatregelen te komen. Op 7 september 1963 werd hiertoe te Baarn een

bijeenkomst door het Wereld Natuur Fonds (World Wildlife Fund) gehouden, waaraan onder meer het Rijksinstituut voor Veldbiologisch Onderzoek ten behoeve van het Natuurbehoud (RIVON), de Directie Faunabeheer van het Ministerie van Landbouw en Visserij en het Valkeniersverbond Adriaan Mollen hun medewerking gaven. Het Wereld Natuur Fonds kondigde aan, dat in samenwerking met het Zoologisch Laboratorium van de Vrije Universiteit en het RIVON bij wijze van experiment een veertigtal jonge vogels in Duitsland zou worden aangekocht om deze op de Utrechtse Heuvelrug en de

Fig. 1. „Operatie Havik”. Het uitzetten van een wijfje des nachts op de Veluwe.

Veluwe uit te zetten. De Directie Fauna-beheer zegde toe, de actieve bescherming te zullen stimuleren door het instellen van een beloning van f 100,— voor de terrein-beheerders bij wie een havikenpaar met succes jongen groot zou brengen.

In het tijdvak tussen september 1963 en maart 1964 zijn vervolgens 40, voornamelijk uit Holstein (DBR) afkomstige Haviken, verkregen door bemiddeling van de „Deutscher Falkenorden”, uitgezet (fig. 1). Een klein aantal kwam uit Oost- en Zuid-Nederland en uit Hessen (DBR). De uit Noord-Duitsland afkomstige vogels behoren allen (1) tot de hier te lande inheemse ondersoort *Accipiter gentilis gal-linarum*, hetgeen ook door Drs. J. Wattel (Zoologisch Museum Amsterdam) na uitgebreide metingen van een tweetal do-de exemplaren bevestigd werd. Alle vo-gels werden van aluminiumringen voor-

zien, die door het Vogeltrekstation te Arnhem verstrekt waren. Het lag daarbij in de bedoeling de in het voorjaar uitge-zette dieren ook nog een rode ring te ge-ven.

Doordat echter bleek, dat in het voorjaar vrijwel geen vogels ter beschikking kon-den komen, heeft dit slechts plaats gehad bij 4 op het Loo uitgezette exemplaren.

Uit de verspreide en schaarse waarnemin-gen kon worden afgeleid, dat tenminste 20-25% van de uitgezette vogels zich in hun nieuwe omgeving hebben kunnen aan-passen. De tijd immers dat een Havik het zonder voedsel kan stellen is ten aller-hoogste drie weken. Op verschillende plaatsen op de Veluwe werden uitgezette Haviken na het verstrijken van deze kri-tieke periode waargenomen. Ook uit de terugmeldingen van een achttal doodge-vonden vogels kon een zeker inzicht ver-

Fig. 2. *Havik met ca. 4 weken oude jongen.*

kregen worden. Helaas was de toestand in alle gevallen zodanig, dat geen onderzoek meer naar de doodsoorzaak gedaan kon worden. In het hieronder volgende overzichtje zijn enkele gegevens van deze terugmeldingen gegroepeerd:

Geslacht-leeftijd	uitgezet	teruggev.	afstand
m, juv.	14-12-63	17- 7-64	5 km
v, ad.	25-10-63	30-11-63	6 km
v, juv.	13- 2-64	beg. 3-64	0,5 km
m, ad.	1-11-63	20- 2-64	5 km
m, ad.	30-11-63	beg. 5-64	14 km
m, juv.	30-11-63	3- 5-64	2 km
m, ad.	6-12-63	beg. 2-64	4 km
m, juv.	13- 2-64	10- 4-65	21 km

Over het algemeen bleken de dieren zich slechts enkele kilometers verplaatst te hebben. Een uitzondering hierop vormde een adult wijfje, dat op 19 september 1963 op de Noord-Veluwe uitgezet, op 12 no-

vember 1963 op een afstand van ca. 180 km werd teruggevangen in Nordrhein-Westfalen.

Opmerkelijk is het geval van de vogel die, veertien dagen nadat hij was uitgezet (zie tabel), vrijwel op dezelfde plaats dood werd aangetroffen. Het betrof hier, naar later bleek, een valkeniershavik die op Konijnen was afgericht. Waarschijnlijk heeft dit dier zich, door het volledige ontbreken van Konijnen in dit gebied, niet geleidelijk op andere prooidieren kunnen instellen en is het van honger omgekomen. Ondanks het feit, dat de dieren, in bovenstaande tabel vermeld, al enige tijd dood waren voor zij gevonden werden, mag worden aangenomen, dat het merendeel er in geslaagd is zich langer dan de kritieke periode ter plaatse te handhaven. Dit is in enkele gevallen ook vastgesteld.

Twee van de doodgevonden vogels, bei-

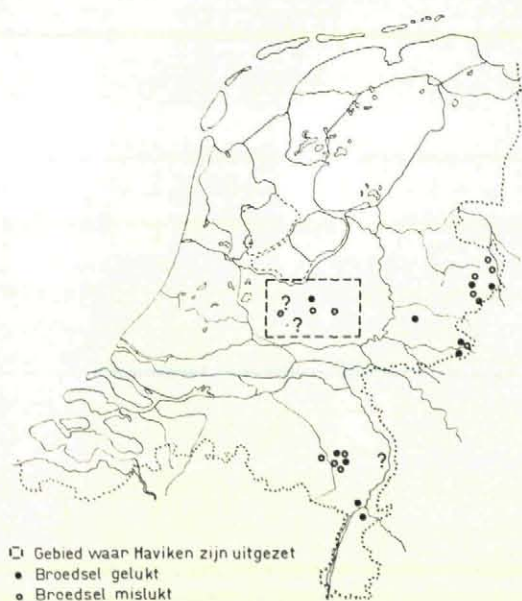

Fig. 3. Broedresultaten van de Havik (*Accipiter gentilis*) in 1964.

den uit Duitsland afkomstige mannetjes, hadden zich gepaard. De twee gevormde paren waren tot nestbouw overgegaan en één paar was zelfs tot broeden gekomen. Onopzettelijke vergiftiging door landbouwgiften is in deze gevallen vermoedelijk de doodsoorzaak geweest. Bij het beoordelen van de omstandigheid, dat naast deze twee broedpogingen geen definitieve broedresultaten van de uitgezette vogels in 1964 konden worden geboekt, moet rekening worden gehouden met het feit, dat het merendeel van de uitgezette vogels juveniel was. De kans op broeden was daardoor in het eerste jaar na het uitzetten gering, daar eerstejaars vogels niet paren. Door een door het RIVON, m.m.v. de Nederlandse Jagersvereniging en de Vereniging van Jachtopzieners gehouden enquête, kon een vrij volledig overzicht verkregen worden van het totale aantal broedgevallen van de Havik in ons land in 1964.

Er zijn toen tenminste 23 bewoonde horsten geweest, waarbij het aannemelijk is dat er broedparen aan de aandacht ontsnapt zijn. Van 11 hiervan vlogen jongen uit. Van deze horsten stonden 9 onder bescherming van de desbetreffende boswachter of jachtopziener. In het geheel stonden ca. 14 horsten onder min of meer geregelde controle. Hieruit blijkt wel dat de medewerking en de actieve bescherming van de terreinbeheerders van doorslaggevende betekenis is voor een succesvol broedseizoen van de weinige overgebleven havikparen. Deze gegevens zijn weergegeven in fig. 3.

Van de 11 reeds genoemde succesvolle horsten vlogen 32 jongen uit. Dit komt dus neer op een gemiddelde van 3 jongen per horst, wat het voor de Havik normale aantal is. Ten aanzien van de niet gelukte broedsels kan het volgende vermeld worden:

Verstoord door fotografen	1
Ouders of jongen afgeschoten	4
Eén der ouders vermoedelijk vergiftigd	3
Eén der ouders in klem gevangen	1
Onbekende oorzaak	1

50% van de horsten is dus door directe of indirecte menselijke invloed verstoord. Het is daarom zeer gewenst de praktische beschermingsmaatregelen te effectueren.

Naast het gunstig werkende belang, dat is ontstaan door de beloning van f 100,— voor succesvolle havikbroedsels, ter beschikking gesteld door de Directie Fauna-beheer, blijkt ook bij vele betrokkenen begrip voor het belang van de bescherming van de Havik te bestaan.

De controle hiervan wordt door het RIVON uitgevoerd.

Hoeveel de toestand nog verbeteren kan, toont het feit dat van de vijf jongen, die van een havikhorst ergens in Oost-Nederland met succes uitvlogen, er binnen

drie weken drie geschoten werden door de hulp van een jachtopziener. De dieren werden aan de preparateur verkocht.

Ook in 1965 vond het RIVON-onderzoek en de uitkering van beloningen door de Directie Faunabeheer plaats. Er waren tenminste 18 bewoonde horsten, waarvan 9 met uitgevlogen jongen. Gemiddeld kwamen per horst ongeveer 2 jongen groot, een getal dat helaas onder het normale gemiddelde ligt. De oorzaak hiervan moet ten dele gezocht worden in de buitengewoon ongunstige weersomstandigheden in het voorjaar van 1965. In totaal vlogen 20 jongen uit.

Over de oorzaken van het mislukken van de overige broedpogingen geeft het volgende staatje een indruk:

Ouders vermoedelijk afgeschoten	3
Eieren uitgehaald	2
Legnood (?)	1
Onbekende oorzaak	3

Ook in 1965 werd dus weer bijna 50% door menselijke invloeden verstoord.

Het onderzoek heeft voorts aangetoond dat het uitzetten van Haviken in 1963/'64 — de zg. Operatie Havik — in 1965 succes heeft gehad. Er konden in 1965 twee nieuwe vestigingen in het uitzetgebied geconstateerd worden, die ieder twee jonge Haviken als resultaat hadden. Van één dezer paren kon met absolute zekerheid vastgesteld worden, dat het hier om uitgezette vogels ging. De desbetreffende jachtopziener kon namelijk door een samenloop van omstandigheden een waarneming doen op een afstand van slechts vijf meter.

Daar één der twee horsten op korte afstand van een druk bezocht recreatiepunt lag, werden door Staatsbosbeheer onmiddellijk maatregelen getroffen.

Een gebied met een straal van ca. 150 meter rond de horst werd met palen en prikkeldraad afgezet. Om verstoring door la-

□ Gebied waar Haviken zijn uitgezet
● Broedsel gelukt
○ Broedsel mislukt

Fig. 4. Broedresultaten van de Havik (*Accipiter gentilis*) in 1965.

waai te voorkomen werden de palen ingegraven in plaats van ingeslagen. In de weekends werd bovendien gesurveilleerd, wat gezien een opgemaakt proces-verbaal niet overbodig bleek.

Ook de andere horst werd regelmatig gecontroleerd en vooral gedurende de weekends bewaakt. Het is vooral aan het doeltreffend optreden van de desbetreffende instanties te danken, dat hier in totaal vier jongen uitvlogen. Figuur 4 geeft een overzicht van de situatie in 1965.

Het valt te betreuren, dat de oorzaak van de meeste sterfgevallen niet meer kon worden nagegaan. Het onderzoek van een drietal doodgevonden Haviken (waarbij twee exemplaren schotwonden vertoonden) door het Instituut voor Veterinaire Farmacologie der Rijksuniversiteit te Utrecht wees uit, dat deze dieren een hoeveelheid gechlloreerde koolwaterstoffen hadden opgenomen, die voldoende zou zijn

om de dood van de vogels te veroorzaken. Een complicatie bij deze gevallen is, dat twee der dieren bovendien schotwonden hadden. Het is niet uitgesloten, dat de vogels werden geschoten nadat zij door de te grote hoeveelheid landbouwvergiften niet meer hun normale vitaliteit hadden. Het is dan ook aannemelijk dat landbouwvergiften een groter deel van de sterfte onder de Haviken veroorzaken dan tot nu toe bekend was. De indruk bestaat, gezien de vindplaatsen van dode Haviken, dat deze vergiftigingen zich plaatselijk voordoen.

Helaas moet ook nog worden opgemerkt dat een aantal gevallen bekend werd van Haviken, die door onverantwoordelijke jagers en jachtopzieners gedood werden. De volgende maatregelen van praktische aard worden voor de bescherming aanbevolen:

Het staken van werkzaamheden in het bos (zoals vellen en uitslepen) in bestaande of mogelijk te verwachten havikhorstgebieden van medio februari tot eind juli.

Reeds meermalen bleek dat houtkapwerkzaamheden, in de maanden februari en maart in de nabijheid van het horstgebied uitgevoerd, tot gevolg hadden dat de Haviken of niet tot broeden kwamen of zich te laat elders vestigden. In 1963 is er één broedpoging daardoor mislukt. In 1963 werden twee om die reden gestaakt. Later kwam elders nog een paar tot broeden, het andere heeft zich niet kunnen herstellen.

Het sparen van bestaande nestbomen en hun naaste omgeving.

Haviken maken altijd weer gebruik van de oude nesten. Ook paren, die zich in een sinds geruime tijd verlaten gebied vestigen, maken dikwijls weer gebruik van daar nog bestaande horsten. Het verdient aanbeveling de bomen waarin de horsten zich bevinden niet vrij te stellen door de bomen er om heen te kappen.

Het handhaven en bevorderen van ondergroei in de horstgebieden.

Ondergroei van struiken is gunstig, omdat daardoor het publiek minder in de directe omgeving van de horstboom zal lopen en de horst aan het gezicht onttrokken kan worden.

Afsluiting van het horstgebied gedurende de voortplantingsperiode.

Wanneer de mogelijkheden tot isolering door omrastering of anderszins bestaan, verdient het aanbeveling dit met een straal van ca. 150 meter rond de horst te doen. Op deze afstand zal de Havik zich namelijk niet door opvliegen en roepen verraden en bovendien zal de horst niet in het oog vallen.

Resumerend kan gezegd worden, dat incidentele maatregelen waarschijnlijk niet voldoende zullen blijken om het voortbestaan van de Havik in Nederland te garanderen. Landelijk gecoördineerde beschermingsmaatregelen op langere termijn, zowel door de overheid als van particuliere zijde, zullen nodig zijn.

Summary.

The number of Goshawks, *Accipiter gentilis*, nesting in the Netherlands in 1959/60 was put down at ± 80 breeding pairs. In 1963 this number had decreased to ± 20 pairs.

In the autumn of 1963 the Netherlands section of the World Wildlife Fund, in cooperation with the State Institute for Nature Conservation Research, imported 40 Goshawks from Germany (DBR) and set them free in the central parts of the country. The Ministry of Agriculture supported the effort to save the species by granting a premium of £ 10 to anyone on whose domains successful breeding would take place.

From available data could be concluded that at least 20-25% of the released birds succeeded in surviving in their new environments for a satisfactory space of time.

In 1964 22 pairs of Goshawks nested, of which 2 pairs with no results and 11 pairs successfully, bringing up 32 young.

In 1958 18 pairs of Goshawks were nesting in the Netherlands. Of these 9 bred with success; 2 of which came from the released birds. In total 20 young were reared. This low number (± 2 young per nest) was probably caused by the bad weather conditions in the spring of 1965.

It is evident that the guarding of the nests in many cases is of vital importance. More coordinated conservation measures will be necessary to ensure the survival of the species in the Netherlands.

L i t t e r a t u u r :

1. Brüll, H., Das Leben deutscher Greifvögel. Stuttgart, 1964.
2. Commissie voor de Nederlandse Avifauna. Avifauna van Nederland. Ardea 50, 1962, p. 1-103.
3. Koeman, J. H., v. Genderen, H. Some preliminary notes on residues of chlorinated hydrocarbon insecticides in birds and mammals in the Netherlands. Proceedings 17e Internationale Symposium over Fytofarmacie en Fytiatrie, Gent, 1965.
4. Rooth, J., Mörzer Bruijns, M. F. Birds of prey and Owls in the Netherlands. Report of the ICBP Working Conference on birds of prey and owls. Caen, 1964. p. 107-110.
5. Slijper, H. J. De Havik als broedvogel in Nederland. Het Vogeljaar 11, 1963, p. 81-89.

Over het voorkomen van de Klimopwaterranonkel, *Ranunculus hederaceus* L., te Schoorl

GRÉ VAN DER BAAN.

In de septemberaflevering van De Levende Natuur van 1964 vermeldde J. G. R. Wartena dat *Ranunculus hederaceus* zich had gevestigd in een nieuw duinmeer bij Schoorl, maar verdwenen was op de beschermde groeiplaats in het Hargergat, volgens de auteur doordat zich ter plaats een slijklaag had gevormd en de oeverbegroeiing te weelderig was geworden.

Bij het lezen van dit artikel dacht ik dat deze plant bij Schoorl toch niet zo zeldzaam kon zijn als het hier werd voorgesteld, zoals ik ook betoogd heb in een korte mededeling in het volgende nummer van D.L.N. Er zijn in de gemeente Schoorl nog een groot aantal duinbeken

te vinden, die allen potentiële groeiplaatsen van *Ranunculus hederaceus* zijn.

Uit de vrij hoge en steile duinrand tussen Schoorl en Camperduin sijpelt voortdurend drangwater langs ondiepe greppelbeekjes in de richting van de polder. Het bekenstelsel, dat hierdoor ontstaat, is niet eenvoudig te volgen. Het omvat niet alleen een deel van de bermsloten van openbare wegen en paden maar ook greppels door particuliere landerijen. Soms verdwijnt de beek in een duiker om eerst op grote afstand weer te voorschijn te komen, elders is hij onder de weg doorgeleid en afgevoerd in een haaks op de oorspronkelijke richting staande waterloop en